

O'QUVCHILARNI MA'NAVIY AHLOQIY TARBIYALASHNING SAMARALI SHAKLLARI VA USULLARI

Xalbayeva Nasiba Raxmanovna

Osiyo Xalqaro Universiteti 1- bosqich magistrant

nastyarakhmanovna24@gmail.com

Ilmiy rahbar: Sabirova Nasiba Ergashevna

Annotatsiya: Mazkur ishda o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda axloqiy nazorat va o'z-o'zini baholashning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Shaxsning axloqiy jihatdan yetuk bo'lib voyaga yetishi uning o'zini nazorat qilishi va harakatlariga ongli baho bera olishiga bog'liq. Ishda ichki va tashqi axloqiy nazorat tushunchalari, o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirish usullari va ularning tarbiyadagi ahamiyati keng tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Axloqiy nazorat, o'z-o'zini baholash, ichki nazorat, vijdon, shaxsiy rivojlanish, ma'naviy tarbiya, tashqi baho, mas'uliyat, tarbiyaviy usullar.

Аннотация: В данной работе рассматривается роль и значение нравственного контроля и самооценки в духовно-нравственном воспитании учащихся. Формирование морально зрелой личности напрямую связано с её способностью к самоконтролю и осознанной оценке собственных поступков. В работе подробно анализируются понятия внутреннего и внешнего нравственного контроля, а также методы формирования навыков самооценки и их значение в воспитательном процессе.

Ключевые слова: Нравственный контроль, самооценка, внутренний контроль, совесть, личностное развитие, духовное воспитание, внешняя оценка, ответственность, воспитательные методы.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarda mustahkam ma'naviy asoslar va sog'lom axloqiy qarashlarni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularga milliy qadriyatlar, odob-axloq me'yorlarini singdirish – ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismidir. Bu jarayon o'quvchining shaxsiy kamoloti, ijtimoiy hayotga moslashuvi va vatanparvarlik tuyg'usining shakllanishiga xizmat qiladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – bu nafaqat axloqiy me'yorlarni o'rgatish, balki yoshlarning ichki dunyosini boyitish, ularni hayotda mustaqil to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish, ijobiy fazilatlarni chuqur anglashga yo'naltirishdir. Tarbiyaning bu yo'nalishini samarali amalga oshirish uchun turli shakl va usullardan foydalaniladi.

Tarbiyaning shakllari:

1. Sinfдан tashqari ishlar – tarbiyaviy soatlar, turli mavzulardagi davra suhbatlari, ma'naviyat kunlari, sport musobaqalari, teatr tomoshalari orqali o'quvchilarning ongiga axloqiy me'yorlar singdiriladi.

Bugungi globallashuv davrida o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, milliy qadriyatlar asosida ongini va tafakkurini boyitish ta'lim-tarbiyaning ustuvor yo'nalishidir. Ushbu jarayonda sinfdan tashqari ishlar muhim o'rin tutadi. ¹

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchasi: Ma'naviy tarbiya — bu o'quvchilarda axloqiy mezonlarni, jamiyatda mavjud bo'lgan ezgu g'oyalarni anglash, ularni ongli ravishda o'z hayotiga tadbiiq etish jarayonidir. Axloqiy tarbiya esa yaxshi-yomonni farqlash, odob-axloq qoidalariga rioya qilishga o'rgatishdir.

Sinfдан tashqari ishlarning ahamiyati: Sinfдан tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish,

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

shuningdek, ma'naviy olamini boyitishda katta ahamiyatga ega. Ular orqali darsda berilmagan, biroq hayotiy jihatdan muhim bo'lgan tarbiyaviy masalalarni yoritish mumkin.

Sinfdan tashqari ishlarning shakllari: Ma'naviy-ma'rifiy kechalar (masalan, "Odob – inson ziynati" kechasi) Axloqiy mavzularda davra suhbatlari. Vatanparvarlikka oid tadbirlar (bayramlar, xotira kunlari). Kitobxonlik haftaliklari. Tarbiyaviy ekskursiyalar (muzey, tarixiy joylar). Ijtimoiy loyihalar (mehr-shafqat aksiyalari, ijtimoiy ko'mak loyihalari)

Samarali usullar: Suhbat va bahs-munozaralar – o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi. Rolli o'yinlar va sahnalashtirish – o'zini boshqa birov o'rniga qo'yib ko'rish imkonini beradi. Hayotiy misollar orqali tarbiya – real voqealar asosida o'rgatish ko'proq ta'sir qiladi. Axloqiy muammolar ustida fikrlash – darsdan tashqari turli muammoli holatlar ustida o'quvchi mustaqil qaror chiqarishga undaladi. Yaxshi xulq uchun rag'bat – o'quvchilarning ezgu ishlari ochiq e'tirof etiladi.

O'qituvchi va ota-onaning hamkorligi: Ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi bilan ota-onaning uzviy hamkorligiga bog'liq. Sinfdan tashqari ishlar orqali ular o'zaro aloqani kuchaytirib, birgalikda farzandga to'g'ri yo'l ko'rsatishlari mumkin. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida sinfdan tashqari ishlar beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ushbu faoliyatlar ularning qalbi va ongida ezgulik urug'larini qadash, hayotga sog'lom qarashni shakllantirish, milliy g'urur va yuksak axloqiy fazilatlarini tarbiyalashda muhim vositadir. O'qituvchilar, ota-onalar hamda jamiyat birgalikda harakat qilgan taqdirda bu ishlar yanada samarali bo'ladi.²

2. Oila va maktab hamkorligi – ota-onalar bilan hamkorlikda o'tkaziladigan tadbirlar, maslahatlar orqali farzand tarbiyasida yagona yondashuv ta'minlanadi. Yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalash, ularga to'g'ri yo'l ko'rsatish har bir jamiyatning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda oila va maktabning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bola shaxs sifatida avvalo oilada shakllanadi, maktab esa bu tarbiyani davom ettiruvchi va yo'naltiruvchi muassasadir. Agar ota-ona va o'qituvchi bir yoqadan bosh chiqarib, yagona maqsad sari harakat qilsa, farzandning tarbiyasi yanada samarali bo'ladi.

² Jo'rayev N. Pedagogika va psixologiya asoslari. – T.: "O'qituvchi", 2016.

Aksincha, bu ikki muhit o'rtasida uzilish yoki kelishmovchilik bo'lsa, bola ruhiyatida ikkilanma holatlar yuzaga keladi. Shu bois bugungi kunda maktab bilan oilaning doimiy muloqoti va hamkorlikdagi faoliyati har qachongidan muhimroqdir.³

3. Ijodiy faoliyat – o'quvchilarni adabiy ijodga, rasm chizishga, sahna ko'rinishlari tayyorlashga jalb etish orqali ularning ma'naviy olami boyitiladi. Inson tafakkurining eng yuksak ko'rinishlaridan biri bu – ijoddir. Ijodiy faoliyat kishining o'z fikrini, his-tuyg'ularini, dunyoqarashini noyob shaklda ifoda etishiga imkon beradi. Har bir insonning qalbida yaratuvchanlikka bo'lgan ichki ehtiyoj mavjud bo'lib, bu ehtiyoj to'g'ri yo'naltirilganda jamiyatda katta o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, yosh avlodning ijodiy salohiyatini erta aniqlab, uni rivojlantirish orqali ularda mustaqil fikrlash, yangilikka intilish, o'ziga bo'lgan ishonch kabi fazilatlar shakllanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni rag'batlantirish, unga sharoit yaratish muhim vazifalardan biri sanaladi.

Tarbiyaning usullari:

1. Suhbat va munozaralar – o'quvchilar bilan axloqiy mavzularda ochiq muloqot olib borish, turli hayotiy vaziyatlarga nisbatan fikr bildirishga undash orqali mustaqil dunyoqarash shakllantiriladi.

Suhbat — bu tarbiyachining o'quvchi bilan yuzma-yuz muloqot orqali axloqiy, ma'naviy yoki ijtimoiy mavzularda fikr almashishi bo'lib, o'quvchining ichki dunyosiga bevosita kirib borish imkonini beradi. Bu usul yordamida o'quvchilarga kerakli axborot beriladi, ularning dunyoqarashi kengaytiriladi, muammolarni mustaqil hal qilishga o'rgatiladi.

Suhbat usulining afzalliklari: Har bir o'quvchiga alohida yondashish imkonini beradi. O'quvchilarning ichki kechinmalari, muammolari aniqlanadi. Tarbiyachi va o'quvchi o'rtasida ishonchli muhit shakllanadi. Suhbat mavzulari: odob, halollik, vatanparvarlik, ota-onaga hurmat, do'stlik, ijtimoiy xulq.

Munozara — bu o'quvchilarning biror mavzuda bahs yuritishi, o'z fikrini isbotlashga harakat qilishi orqali amalga oshiriladigan tarbiya usulidir. Bu usul orqali bolalarda fikr almashish, e'tiroz bildirish madaniyati, dalillash, mantiqiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

³ To'raqulov O. Shaxs va tarbiya. – T.: "Yangi asr avlodi", 2021

Munozaraning tarbiyaviy ahamiyati: O'quvchilar faol ishtirok etadi. Har bir fikr muhokama qilinadi. Shaxsiy qarashlar ochiq ifodalanadi. Fikr xilma-xilligi orqali bag'rikenglik tarbiyalanadi.

Munozara uchun mavzular: "Yaxshi do'st qanday bo'ladi?", "Telefon foydami, zarar?", "Odob — axloqning asosi", "Ko'p kitob o'qishning foydasi".

Suhbat va munozaralarning uyg'unligi: Amaliyotda ko'pincha bu ikki usul birgalikda qo'llaniladi. Dastlab tarbiyachi mavzuni kirish suhbatida ochib beradi, so'ng o'quvchilar fikr bildiradi va munozara shaklida davom etadi. Bunday yondashuv orqali bolalarda axloqiy ong va tafakkur bir vaqtda rivojlanadi. Suhbat va munozara usullari o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega. Ular orqali bolalarning nutqi, fikrlashi, savol-javob madaniyati, mustaqil fikri shakllanadi. Eng muhimi, bu usullar bolani tinglashga, tushunishga va hurmat qilishga o'rgatadi. Har bir o'qituvchi va tarbiyachi bu usullarni o'z faoliyatida samarali qo'llasa, yosh avlodda barkamol shaxsiy fazilatlar barpo etiladi. Suhbat va munozara usullari o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega. Ular orqali bolalarning nutqi, fikrlashi, savol-javob madaniyati, mustaqil fikri shakllanadi. Eng muhimi, bu usullar bolani tinglashga, tushunishga va hurmat qilishga o'rgatadi. Har bir o'qituvchi va tarbiyachi bu usullarni o'z faoliyatida samarali qo'llasa, yosh avlodda barkamol shaxsiy fazilatlar barpo etiladi.

2. Shaxsiy namunaviylik – o'qituvchi va kattalarning namunasi tarbiyaning eng samarali vositalaridan biridir. O'quvchi ko'proq ko'rgan, guvoh bo'lgan holatlardan o'rnak oladi. Tarbiya jarayonida o'qituvchi yoki tarbiyachining shaxsiy fazilatleri, xulqi va hayotiy qarashlari o'quvchilar uchun kuchli psixologik ta'sir kuchiga ega. Shuning uchun ham tarbiyada shaxsiy namunaviylik alohida o'rin tutadi. Bolalar faqat darsda emas, balki o'qituvchining yurish-turishi, gap-so'zi, muomalasi orqali ham tarbiyalanadi. Ular ko'pincha aytilgan nasihatdan ko'ra, ko'rgan amaliy misoldan ko'proq ta'sirlanadi. Shu bois har bir tarbiyachi avvalo o'zini tarbiyalashi, o'z harakatlari orqali ibrat bo'lishi zarur.

Shaxsiy namunaviylik nima?

Shaxsiy namunaviylik — bu tarbiyachining o'z xulqi, yurish-turishi, gapirgan so'zi va qilgan amali bilan boshqalarga ijobiy namuna bo'lishidir. Bu jarayonda tarbiyachi faqat bilim beruvchi emas, balki hayotiy ibrat ko'rsatuvchi shaxs sifatida ishtirok etadi.

Shaxsiy namunaviylikning tarbiyadagi o'rnini: O'quvchi o'qituvchining qilayotgan amallariga qarab o'rnak oladi. Og'zaki nasihatdan ko'ra, amaliy namuna kuchliroq ta'sir qiladi. O'qituvchining odobi, sadoqati, halolligi bolalar tomonidan bevosita kuzatiladi va ichki qabul sifatida shakllanadi.

Shaxsiy namunaviylikning asosiy ko'rinishlari: Gap bilan amal birligi — aytganini o'zi bajarishi. Halollik va adolatga sodiqlik. Doimo toza, intizomli va madaniyatli bo'lish. O'quvchilarga hurmat, sabr va mehr bilan yondashish. Har qanday vaziyatda o'zini tutish madaniyatini namoyon etish.

Shaxsiy namunaviylikni yo'qotish oqibatlari: Agar o'qituvchi yoki tarbiyachi o'zi aytayotgan gapga zid amal qilsa, bu o'quvchilarda ishonchsizlik, ikkiyuzlamachilik va befarqlikni vujudga keltiradi. Tarbiya so'zda emas, amalda ko'rilganda kuchli samara beradi. Shaxsiy namunaviylik — bu tarbiyaning asosi, ildizi va yuragi hisoblanadi. Qanchalik ko'p dars o'tilmasin, qanchalik chiroyli nasihatlar aytilmasin, agar u amalda ko'rinmasa, natija bermaydi. Har bir tarbiyachi yosh avlodga ibrat bo'lishi, ularga hayot sabog'ini o'z shaxsiy misoli orqali ko'rsatishi kerak. Chunki eng kuchli ta'lim — bu namunadir.

3. Rag'batlantirish – maqto'v, sovrin, faxriy yorliqlar orqali o'quvchilarning ijobiy xatti-harakatlari mustahkamlanadi. Insoniyat tarixida tarbiyaning eng kuchli vositalaridan biri bu — rag'batlantirishdir. Rag'bat orqali insonning ichki ehtiyojlari, intilishlari uyg'onadi, unga ishonch va kuch bag'ishlanadi. Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda rag'batlantirish usuli muhim o'rin egallaydi. Har bir bolaning ichki olami nozik va sezgir bo'lib, uning harakatlari, yutuqlari va ijobiy xatti-harakatlari e'tirof etilsa, bu bola uchun katta ruhiy tayanch bo'ladi. Shu sababli rag'batlantirish tarbiyaning ajralmas va samarali usullaridan biri sifatida qaraladi.

Rag'batlantirish nima?

Rag'batlantirish — bu o'quvchi yoki farzandning yaxshi xulqi, yutug'i, harakati uchun og'zaki, yozma yoki moddiy shaklda e'tirof etilishi, maqtalishi va qo'llab-quvvatlanishidir. Rag'batlantirishning turlari: Og'zaki rag'bat: maqto'v, rahmat aytish, ijobiy fikr bildirish.

Yozma rag'bat: faxriy yorliq, diplom, maktub yoki e'lonlar orqali.

Moddiy rag'bat: sovg'a, mukofot, qo'shimcha imkoniyatlar yaratish.

Axloqiy rag'bat: obro'-e'tibor, jamoat oldida tan olinish, mas'uliyat topshirish.

Rag'batlantirishning tarbiyaviy ahamiyati: Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. Ijobiy xulq-atvor mustahkamlanadi. Rag'bat kutilgan natijani ko'paytiradi, bolani harakatga undaydi. O'quvchining jamoadagi faolligi oshadi. Salbiy xatti-harakatlar kamayadi, o'z-o'zini boshqarish shakllanadi.

Rag'batlantirishda muvozanat: Rag'bat o'z o'rnida va adolatli bo'lishi kerak. Har bir bola mehnatiga yarasha baholanishi lozim. Nohaq yoki haddan tashqari ko'p rag'bat esa o'quvchini keraksiz ustunlik yoki loqaydlikka olib kelishi mumkin. Rag'batlantirish — bu o'quvchi qalbiga ijobiy ruh bag'ishlaydigan, uning salohiyatini ochib beradigan kuchli tarbiyaviy vositadir. To'g'ri tashkil etilgan rag'bat tizimi o'quvchini intilishga, yutuqqa, yaxshi xulqqa undaydi. Har bir o'qituvchi, ota-ona va tarbiyachi bu usuldan ongli va adolatli foydalansa, natija albatta ijobiy bo'ladi. Ezgulikni e'tirof etish — yana ko'proq ezgulik sari yetaklaydi.

4. Axloqiy nazorat va o'z-o'zini baholash – o'quvchilarda o'z xatti-harakatlariga tanqidiy qarash, xulqini tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish muhim hisoblanadi. Shaxsning ma'naviy-axloqiy kamoloti uzluksiz tarbiya va o'zini anglash jarayonida shakllanadi. Bu jarayonda axloqiy nazorat va o'z-o'zini baholash muhim o'rin tutadi. Inson o'z xatti-harakatlarini baholay olmasa, uni to'g'rilash va yuksaltirishga qodir bo'lmaydi. Axloqiy nazorat esa tashqi va ichki nazorat orqali amalga oshadi. Tashqi nazorat — bu jamiyat, ota-ona yoki o'qituvchining bahosi bo'lsa, ichki nazorat — bu insonning o'z vijdoni, ongli qarorlar asosidagi bahosidir. Aynan shu ichki baholash qobiliyati shakllangan shaxs ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli, halol va irodali bo'ladi.⁴

Axloqiy nazorat nima?

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, PQ-4312-son, 2019 yil 3 may. "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularni bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida".

Axloqiy nazorat — bu insonning o‘z xatti-harakatlarini jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar, odob-axloq me‘yorlari asosida kuzatib borishi, boshqarishi va to‘g‘rilashidir. Tashqi axloqiy nazorat: ota-ona, ustoz, jamoa tomonidan beriladigan baho va tahlil. Ichki axloqiy nazorat: insonning vijdoniga tayanib o‘zini kuzatishi va baholashi.

O‘z-o‘zini baholashning ahamiyati. O‘z-o‘zini baholash — bu o‘z fikrlari, qarorlari va xatti-harakatlarini tahlil qilish, ijobiy yoki salbiy tomonlarini aniqlash va ulardan xulosa chiqarishdir. Bu odat bolada mas‘uliyat hissini shakllantiradi. Har bir ishga ongli yondashish tuyg‘usini beradi. Mustaqil qaror qabul qilish va o‘zini to‘g‘rilashga o‘rgatadi.

O‘quvchilarda o‘z-o‘zini baholashni rivojlantirish yo‘llari: Darslardan so‘ng o‘z faolligini yozma tahlil qilish. Yutuq va kamchiliklarini o‘zlari aytib berish. O‘zining kunlik xatti-harakatlarini tahlil qilib borish (kundalik yuritish). Guruhdagi faoliyatda o‘z o‘rnini baholash. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar vositasida tarbiya samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, ma‘naviy mavzudagi videoroliklar, interaktiv o‘yinlar, onlayn munozaralar orqali o‘quvchilarning qiziqishi ortadi va ular faol ishtirok etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda ma‘naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda uzluksiz, tizimli va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv zarur. An‘anaviy va innovatsion usullar uyg‘unligi, maktab-oila jamiyati hamkorligi orqali har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalash mumkin. Axloqiy nazorat va o‘z-o‘zini baholash shaxs kamolotining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu jihatlar orqali o‘quvchi o‘z harakatlarini tahlil qilishni, xatolaridan to‘g‘ri xulosa chiqarishni, ichki irodasini mustahkamlashni o‘rganadi. Tarbiya jarayonida bu ko‘nikmalarni shakllantirish muhim vazifa bo‘lib, ular o‘z-o‘zini boshqaruvchi, mas‘uliyatli, vijdonli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. O‘qituvchi va ota-onalar bu jihatlarga e‘tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma‘naviyat, 2008.
2. Jo‘rayev N. Pedagogika va psixologiya asoslari. – T.: “O‘qituvchi”, 2016.
3. Qodirova M. Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar metodikasi. – T.: “Fan va texnologiya”, 2019.

4. To‘raqulov O. Shaxs va tarbiya. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, PQ–4312-son, 2019 yil 3 may. “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularni bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”.